

Sisukas täiendus Esimese maailmasõja alasele eestikeelsele ajalookirjutusele

I maailmasõda Ida-Euroopas – teistsugune kogemus, teistsugused mälestused. Eesti Sõjaajaloo Aastaraamat 5(11). Eesti Sõjamuuseum, Tallinna Ülikooli Kirjastus, Tallinn, 2015. 272 lk.

Esimesest maailmasõjast kui „unustatud sõjast“ on Ida-Euroopas, sh. Eestis viimasel ajal palju juttu olnud.¹ Ehkki ilmasõjal oli Ida-Euroopas ja Venemaal toonaste ajaloosündmuste kujundamisel samavõrd oluline tähtsus kui Läänes, esineb idarindele pühendatud ajalookirjutuses märkimisväärseid lünki. Alles viimastel kümnenditel, eriti aga seoses sajandi möödumisega Esimese maailmasõja puhkemisest 2014. aastal on hakatud rohkem tähelepanu pöörama ilmasõja siinsetele sündmustele, ühiskondade ja indiviidide läbielamistele ning sõja kohale kollektiivses mälus. Idarinde eripärase kogemuse kirjeldamiseks on võetud kasutusele mõiste „pikk“ Esimene maailmasõda, mis hõlmab lisaks ilmasõjale sellele vahetult järgnenud Vene kodusõda ning Ida-Euroopa riikide võitlusi iseseisvuse ja territoriaalsete lisanduste nimel.²

Sarnaselt teistele Ida-Euroopa riikidele on Eestiski viimastel aastatel toimunud silmapaistev huvi elavnemine Esimese maailmasõja vastu. On avaldatud sisukaid artiklikogumikke, üksikuurimusi ning allikapublikatsioone, korraldatud konverentse, kureeritud näitusi ja projekte.³ Ühed olulisematest sündmustest on seejuures olnud Eesti Sõjamuuseumi – Kindral Laidoneri Muuseumi 2014. ja 2015. aastal organiseeritud rahvusvahelised konverentsid, kus võeti vaatluse alla Esimese maailmasõja aegsed ja järgsed sündmused toonastel Eesti aladel ning idarindel laiemalt. 2014. aasta konverentsi „Ilmasõda Ida-Euroopas – teistsugune kogemus, teistsugused mälestused“ ettekanded on jõudnud nüüdseks Eesti Sõjaajaloo Aastaraamatu vormis kaante vahele.

Ilmunud aastaraamatu eesmärgina on peatoimetaja Toomas Hiio selle sissejuhatuses nimetanud teadusartiklite avaldamise ilmasõjaga haakuvatel teemadel, mille kohta eesti keeles on seni vähe kirjutatud, ning seda eesmärki täidab kogumik tõepoolest hästi. Aastaraamatu üks tugevusi seisneb asjaolus, et lisaks kohalike ajaloolaste töödele jõuavad eestikeelse lugejaskonnani Saksamaa, Prantsusmaa, Suurbritannia, Austria ja Läti teadusastutestega seotud autorite kirjutatud ning rahvusvahelisi uurimissuundi ja historiograafiat peegeldavad artiklid, võimaldades tunduvalt mitmekülgsemat sissevaadet idarinde kogemusse. Ehkki kogumiku pealkirja sõnastusest lähtuvalt võinuks artiklitelt oodata rohkem võrdlusi ida- ja läänerinde sündmuste vahel, aga ka kogemuse ja mäluga seonduvate aspektide avamist, on aastaraamatus käsitletud teemad ja vaatenurgad siiski sisukad ja küllaltki uuenduslikud, rikastades eestikeelset ajalookirjutust uute

¹ Vt nt.: T. Tannberg. Saateks. Lisandusi suure ilmasõja kui „unustatud sõja“ tundmaõppimiseks. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 22(29). Koost. T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2014, lk. 5–14; L. Esse. Esimene maailmasõda kui unustatud sõda. – Sirp, 18.09.2015.

² O. Janz. The Long War. – Re-visiting World War I. Interpretations and Perspectives of the Great Conflict. Toim. J. Suchoples, S. James. Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien, 2016, lk. 531–544; P. Gatrell. War after the war: conflicts, 1919–23. – A companion to World War I. Toim. J. Horne. Wiley-Blackwell, Chichester; Malden, 2010, lk. 558–575. Vt. ka rahvusvahelist projekti „Russia’s Great War and Revolution“: [http://russiasgreatwar.org/\[06.06.2016\]](http://russiasgreatwar.org/[06.06.2016]).

³ Vt. nt.: Esimene maailmasõda ja Eesti. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised = Acta et commentationes Archivi Historici Estoniae 22(29). Koost. T. Tannberg. Eesti Ajalooarhiiv, Tartu, 2014; Esimene maailmasõda eesti kultuuris. Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudi toimetised = Proceedings of the Institute of the Estonian Language and Culture 17. Toim. M. Hinrikus, A. Mattheus. Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tallinn, 2015; Esimene maailmasõda ja selle järelkajad Eestis. The First World War and its Echoes in Estonia. – Ajalooline Ajakiri 2016, nr. 1 (155). Toim. M. Kuldkepp, K. Piirimäe, P. Piirimäe; L. Esse. Eesti sõdurid Esimeses maailmasõjas: sõjakogemus ja selle sõjajärgne tähendus. Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis 38. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2016.

probleemiasetuste, faktide ja järeldustega.

Kogumiku avab Tallinna Ülikooli ajaloo-doktorandi Igor Kopõtini artikkel, mis võtab Eesti- ja Liivimaa näitel vaatluse alla sõjaaegse ühiskonna toimimise – valdkonna, mille mitmeid tahke pole ei Eesti ega laiemalt ka kogu idarindele pühendatud ajalookirjutuses veel avatud, või on seda tehtud pinnapealselt.⁴ Kopõtin annab seniste uurimuste ning primaarallikate, ajakirjanduse ja kaasaegsete memuaaride toel kokkuvõtliku ülevaate sõja alguse Eesti ühiskonna toimimise problemaatikast, lahkamata esiletoodud valdkondi põhjalikumalt. Artikli tugevaimaks küljeks võib seetõttu pidada niisuguste küsimuste (sõjaaegsed meeleolud, elanikele kehtestatud kitsendused ja piirangud jm.) kui potentsiaalsete uurimisteemade esiletõstmise Eesti ajalookirjutuses. Artiklit lugedes jääb näiteks õhku küsimus, kui diferentseeritud oli siinse elanikkonna meelestatus ja patriotism, eriti võrreldes maa- ja linnaelanike reaktsioonide sõja puhkemisele 1914. aastal.

Sõjaaegse ühiskonna toimimisega seotud ning idarinde kontekstis samuti suhteliselt vähe tähelepanu pälvinud teemad on mitmesuguste okupatsioonirežiimide korraldus ja kohalike elanike reaktsioonid neile, mistõttu on rõõm tõdeda, et aastaraamatu kaante vahele on jõudnud kaks selleteemalist artiklit. Viini Ülikooli lektori dr. Tamara Scheeri käsitlus analüüsib Austria-Ungari ilmasõja-aegse okupatsioonivõimu korraldust Vene-Poolas ning selle eripärasid teiste Austria-Ungari okupeeritud aladega võrreldes, analüüsides põhjalikumalt okupeeritud alade alamate – poolakate – poolehoidu võitmise püüdeid okupatsioonivõimude poolt, aga ka poola alamate aktiivset rolli võimudega suhtlemisel. Läti Ülikooli ajaloodoktorandi ning silmapaistva noore sõjaajaloolase Klävs Zariņši artikkel Saksa okupatsioonipoliitikast Kuramaal, mis muu hulgas analüüsib ka võimude (läbikukkunud) püüdeid lätlaste lojaalsust

kinnistada nende eluolu parandamise teel, pakub Scheeri käsitlusele olulist võrdlusainet. Kahtlemata on Scheeri ja Zariņši käsitlused tugevaks täienduseks Esimese maailmasõja vältel idarindel kehtestatud mitmesuguste okupatsioonirežiimide ning kohalike alamate kohanemise ja vastupanu strateegiate uurimise valdkonnas, mis lubavad võrdlusi rahvusvahelisel areenil põhjalikumalt tähelepanu pälvinud Saksamaa okupatsiooniga Poola aladel,⁵ ent loodetavasti innustavad ka Eesti ajaloolasi rohkem tegelema 1918. aasta Saksa okupatsiooni kui seni üksnes pinnapealselt käsitletud teema uurimisega.

Warwicki Ülikooli professori ning Poola ja Ukraina Esimese maailmasõja sündmuste ja mälu⁶ tuntud uurija dr. Christoph Micki artikkel Poola-Ukraina 1918.–1919. aasta kodusõjast ning nende sündmuste positsioonist sõjajärgses kollektiivses mälus pakub huvitavat sissevaadet teemasse, millest väljaspool Poolat ja Ukrainat teatakse vähe, ent ilma milleta on keeruline mõista nii sõdadevahelisi konflikte Lvivis ja Ida-Galiitsias kui ka 1920.–1930. aastate Poola ja Ukraina ühiskondi tervikuna. Ajas ja ruumis võrdlusi otsiva globaalse ajalookirjutuse suundi järgides tõmbab Mick paralleele Esimese maailmasõja järellainetuse, sellealase mälu ning Teise maailmasõja vahel, julgustades idarindega tegelevaid ajaloolasi rohkem 20. sajandi sündmuste vahel seoseid nägema.⁷

Seni vähe uuritud teemadel on kirjutanud ka Lyoni III Ülikooli ning mitmete Saksa ülikoolidega seotud olnud dr. Eberhard Demm ja University College Londoni lektor dr. Mart Kuldkepp, käsitledes Esimese maailmasõja aegset propagandat idarindel. Demm on võtnud vaatluse alla Juozas Gabryse värvika tegevuse ja rolli Leedu iseseisvusliikumises ning Kuldkepp plaanid eesti soost sõdurite poliitiliseks mõjutamiseks Saksa sõjavangistuses. Viimast artiklit võib seejuures pidada oluliseks täienduseks senisele eestlastest sõjavangidele keskendunud

⁴ Eesti kontekstis on erand sõjaaegne baltisakslaste-vastane meelestatus, mille uurimisega on viimastel aastatel põhjalikult tegeleud prof. Aadu Must: A. Must. Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2016.

⁵ Vt. nt.: J. Kauffman. *Elusive Alliance: the German Occupation of Poland in World War I*. Harvard University Press, Cambridge, 2015.

⁶ Vt. autori hiljuti ilmunud monograafiat: C. Mick. *Lemberg, Lwów, Lviv, 1914–1947: Violence and Ethnicity in a Contested City*. Purdue University Press, West Lafayette, 2016.

⁷ Näiteid sellisest lähenemisest vt. S. K. Kent. *Aftershocks: Politics and Trauma in Britain, 1918–1931*. Houndmills, Palgrave Macmillan, New York, 2009; J. Grouthamel. *The Great War and German Memory: Society, Politics and Psychological Trauma, 1914–1945*. University of Exeter Press, Exeter, 2009; *Total War and Historical Change. Europe, 1914–1955*. Toim. A. Marwick, C. Emsley, W. Simpson. Open University Press, Buckingham; Philadelphia, 2001.

uurimistöole, mis on jäänud pigem suunanäitavaks katseks mainitud teemal hüpoteese markeerida.⁸ Kuldkepp tõestab küllalt veenvalt, et ehkki eestlastest sõjavangide poliitilisest mõjutamisest ei saanud lõppkokkuvõttes asja, sarnaseid plaane ning mõjutamise katseid siiski tehti.

Kogumiku Esimesele maailmasõjale pühendatud artikliteseria lõpetab Eesti Sõjamuuseumi direktori asetäitja dr. Leho Lõhmuse ülevaatlik käsitlus ilmasõja ja Vabadussõja aegsetest erinevate sõdivate poolte teenetemärkidest, neid pärvinud eesti soost sõduritest ja ohvitseridest ning autasude kandmise korraldusest 1920.–1930. aastate muutunud oludes, illustreerides nõnda idarinde „pika“ Esimese maailmasõja sündmuste ja mälu kompleksust sõja ajal ja järel.

Lisaks ilmasõjale pühendatud artiklitele leiab kogumikust Eesti Mälu Instituudi vanemteaduri dr. Peeter Kaasiku pikema käsitluse Teise maailmasõja aegsetest rahvusväeosadest Punaarmees ja välisriikide üksustest Nõukogude Liidu territooriumil; samuti sisaldab aastaraamat kolme arvustust 2014. aastal ilmunud Eesti sõjaaajaloo teoste kohta. Kaasiku artikkel annab põhjaliku ülevaate rahvusväeosade ideestikust, loomisest ja problemaatikast enne Teist maailmasõda, sidudes nõnda teema ka Vene impeeriumi ja Esimese maailmasõja kontekstiga. Faktitihedas käsitluses analüüsib autor Teise maailmasõja ajal Punaarmees moodustatud rahvusväeosade loomise ja struktuuriga seotud küsimusi, pöörates enim rõhku Balti riikide kodanikest moodustatud üksustele. Kaasiku artiklist saab küllaltki panoraamse ülevaate erinevate rahvuste väeosadest Punaarmees – lisaks eesti, läti ja leedu üksustele leiab käsitlemist Jugoslaavia, Rumeenia ja Ungari rahvusüksuste loomise problemaatika.

Sõjamuuseumi aastaraamatu näol on tegu sisuka täiendusega Esimest maailmasõda puudutavale eestikeelsele ajalookirjutusele, mis võtab vaatluse alla mitu seni vähe tähelepanu pärvinud teemat (sõjaaegse ühiskonna toimimine, okupatsioonid ja propaganda idarindel, nende tähtsus rahvus- ja iseseisvusliikumisele jm.). Ehkki otsesid ida- ja läänerinde võrdlusi, mis rõhutaksid siinset „teistsugust kogemust“, kogumikust ei leia, juhib aastaraamat siiski õnnestunult tähelepanu „pika“ Esimese maailmasõja problemaatikale idarindel ning võimalusele

siinsete riikide ja rahvaste läbielamisi omavahel kõrvutada (Scheeri, Zariņši, Demmi, Kuldkepi artiklid) ning hilisemate, Teise maailmasõja sündmuste konteksti asetada (Micki, Kaasiku artiklid). Kahtlemata väärib ootamist ka Eesti Sõjamuuseumi järgmine aastaraamat, mis hõlmab 2015. aasta konverentsil „Euroopa pärast I maailmasõda: rahvusriikide armeede sünd impeeriumide varemetel“ kõlanud ettekannetel põhinevaid artikleid.

Liisi Esse



Liisi Esse

(1987), Balti õpingute kuraator,
Stanfordi Ülikooli Raamatukogu,
557 Escondido Mall, 94305 Stanford, USA,
liisi.esse@stanford.edu

⁸ R. Nachtigal. Troops of Estonian Origin Among Russian POWs in Germany 1914–1918. – Encapsulated Voices. Estonian Sound Recordings from the German Prisoners-of-War Camps in 1916–1918. Toim. J. Ross. Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien, 2012, lk. 27–40.